

Aleksandar Jakir
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

UNITARISTIČKO JUGOSLAVENSTVO KAO NACIONALNA IDEOLOGIJA U REDOVIMA „JUGOSLAVENSKE OMLADINE“ U KRALJEVINI SRBA, HRVATA I SLOVENACA*

Ideja unitarističkog jugoslaventva, kako je artikularana u godinama prije i poslije Prvog svjetskog rata u redovima „jugoslavenske omladine“, može se razumjeti i kao inačica jedne nedovršene i neuspješne nacionalne integracijske ideologije. Godine 1911. u Splitu se prvi put pojavila Hrvatska i Srpska napredna omladina, koja je „srpskohrvatsko narodno jedinstvo“ smatrala političkim aksiomom i imperativom. Među političko-identitetskim opcijama u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, pristaše bivše Nacionalističke omladine zalagale su se za formiranje jugoslavenske nacionalne svijesti u svojoj unitarističkoj inačici. U članku se prati nastanak i razvoj ideologije unitarističkog jugoslaventva prije i nakon 1918. godine te se prikazuje kako je tu ideju formulirala i propagirala u Splitu osnovana Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna) do 1929. godine, kada je nakon proglašenja šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra raspuštena, kao i ostale političke organizacije u Kraljevini SHS.

Ključne riječi: Nacionalistička omladina, unitarističko jugoslaventvo, Orjuna

Danas, 100 godina nakon proglašenja Kraljevine koja se pokušavala legitimirati kao nacionalna država „troimenog naroda“ Srba, Hrvata i Slovenaca, valjda bi malo tko doveo u pitanje ocjenu izrečenu u jednom od uvodnih tekstova nedavno objavljenog zbornika *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, da su tvrdnje bile „neopravdane (...) da različiti narodi ‘na slovenskom jugu’ zapravo tvore jedinstveni narod, kao što je neopravdano bilo očekivanje takvog njihovog stapanja u budućnosti.“ Naprosto, kako su to formulirali Milivoj Bešlin i Srđan Milošević, „za takvo očekivanje nedostajalo je sve drugo, osim idealizma idealista i cinizma hegemonista.“¹ Drago Roksandić u prvom dijelu spomenutog Zbornika, naslovljenom „Višestruka jugoslaventva – kako jugoslavenski narodi ulaze u Jugoslaviju“, na uvjerljiv način analizira „Jugoslaventvo prije Jugoslavije“ i daje fascinantant prikaz intelektualnih i duhovnih temelja ideje zajedništva južnih Slavena.² Polazeći od

* Rad je dijelom nastao u sklopu istraživanja za interdisciplinarni projekt financiran od Hrvatske zaklade za znanost (HRZZ) „Pojavnosti moderne skulpture u Hrvatskoj: skulptura na razmeđu društveno-političkog pragmatizma, ekonomskih mogućnosti i estetske kontemplacije (CROSCULPTURE)/Manifestations of Modern Sculpture in Croatia: Sculpture on the Crossroads Between Socio-political Pragmatism, Economic Possibilities and Aesthetical Contemplation“ (voditelj dr. Dalibor Prančević), čiji je cilj analiza modernističkog kiparstva u 20. stoljeću.

¹ Usp. Milivoj Bešlin – Srđan Milošević, „Uvod. Multiperspektivnost (post)jugoslovenskih historija“, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Beograd 2017, 15-23, ovdje 17. Tekst cijelog Zbornika dostupan je na: <http://www.yuhistorija.com/serbian/doc/jugoslavija%20u%20istorijskoj%20perspektivi.pdf>.

² Drago Roksandić, „Jugoslaventvo prije Jugoslavije“, u: *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, 27-54. http://www.yuhistorija.com/serbian/jug_ideja_txt01.html

razmišljanja koja su ondje iznesena i od njegova nadasve točnog i uvjerljivog uvida da se „ništa u modernoj povijesti sviju koji su živjeli u granicama Jugoslavije od 1918. do 1991. ne može razumjeti bez jugoslavenskog konteksta. Dakle, ni uspjesi, a ni neuspjesi, dakako, u civilizacijskom smislu, ne mogu se shvatiti ignorirajući ili dijabolizirajući nacionalne jugoslavenske baštine (...).“³, u ovom će se prilogu pokušati skicirati obrise ideje unitarističkoga jugoslovenstva, kao djelića te baštine, kako se ona može prepoznati i u Dalmaciji u vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.⁴ Koncept integralnog jugoslovenstva, kako ga se pokušalo nametnuti tijekom šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra, s ciljem „amalgamiranja svih južnoslovenskih (id)entiteta u jedinstvenu jugoslovensku naciju“, dakako, brzo je propao. No, točno je da je ideja „postojanja/stvaranja jedinstvene jugoslovenske nacije“, pored mnogih svojih protivnika, imala „višestruke koloseke i različite nosioce, svoje idealiste i pragmatičare, svoje pravoverne i jeretike, zatočnike i disidente, iskrene pobornike i konformiste“ i prije nego što ju je režim u obliku *integralnog jugoslovenstva* pokušao oktroirati.⁵ Ovaj prilog, s fokusom na Dalmaciju, pokušava pratiti nastanak i razvoj ideologije unitarističkog jugoslovenstva među pristašama nacionalističke omladine prije Prvog svjetskog rata i prikazati kako je tu ideju formulirala i propagirala u Splitu osnovana Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna) do 1929. godine, kada je raspuštena, kao i ostale političke organizacije u Kraljevini SHS. Premda je nesporno da je Orjuna osnovana s ciljem borbe protiv snaga koje su ugrožavale novostvorenu državu, u prvom redu komunizma i „separatizma“, ideja unitarističkog jugoslovenstva, kako je artikulirana u godinama prije i poslije Prvog svjetskog rata od pripadnika nacionalističke omladine, može se razumjeti i kao inačica nedovršene i neuspješne nacionalne ideologije, u razdoblju kad je očigledna veza između demokratizacije politike, oblikovanja javnosti i različitih interpretacija nacije.⁶ Literatura koja se bavi tematskim kompleksima kao što su nacija i nacionalni identitet nepregledna je,⁷ a koliko vidimo, razmjerno se rijetko

³ Tekst razgovora D. Roksandića s novinarkom Ivanom Matijević pod naslovom „Obesmišljavanje iskustava partizanske Hrvatske“ dostupan je na: <https://www.danas.rs/nedelja/obesmisljanje-iskustava-partizanske-hrvatske/> (posjet 8. 3. 2018).

⁴ Jugoslovenstvo u međuratnom razdoblju složeni je fenomen i ne može se, dakako, svesti samo na unitarističku varijantu o kojoj je ovdje riječ, usp. Pieter Troch, *Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans before World War II*, London – New York 2015; Dejan Djokić (ur.), *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918-1992*, London 2003; Christian Axboe Nielsen, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, University of Toronto Press, 2014.

⁵ Bešlin – Milošević, „Uvod. Multiperspektivnost“, 16-17.

⁶ U ovom prilogu pokušat će se nadograditi teze koje su vezane za ideju i slom jugoslovenstva iznesene u: Aleksandar Jakir, „O nekim aspektima procesa oblikovanja nacionalnih identiteta na primjeru Dalmacije između dva svjetska rata“, u: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, ur. Tihomir Cipek – Josip Vrandečić, Zagreb 2007, 127-139; Išti, „Dalmacija u procesima stvaranja moderne nacije u 19. i 20. stoljeću“, u: *Spalatumque dedit ortum – U Splitu bio je rođen. Zbornik povodom desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu*, ur. Ivan Basić – Marko Rimac, Split 2014, 451-477, posebno odlomak „Uloga i utjecaj ideologije jugoslovenstva u Dalmaciji“.

⁷ Usp. Enoch Wan – Mark Vanderwerf, „A Review of the literature on Ethnicity, National Identity and related Missiological Studies“, http://www.globalmissiology.org/portugues/docs_pdf/featured/wan_literature_ethnicity_april_2009.pdf (posjet 8. 3. 2018). Za bibliografiju relevantnih naslova v. Rick Beach, „Selected bibliography: Perspectives on Identity Construction“, http://lchc.ucsd.edu/MCA/Mail/xmcamail.2010_04.dir/docwHQNEKcXtB.doc. Za hrvatski slučaj v. Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002; Vjeran Katunarić, *Sporna zajednica: Nove teorije o naciji i nacionalizmu*, Zagreb 2003; Petar Korunić, „Nacija i nacionalni identitet“, *Revija za sociologiju*, 36/1-2, 2005, 87-105; Išti,

fokusirala na analizu propalih pokušaja sintetičkog *nation-buildinga*, koji je za cilj imao stvaranje nove nacije na temelju već ranije oblikovanih nacionalnih identiteta. Iako se među studijama na engleskom jeziku, za koje se smatra da predstavljaju „current dominant approach to the problem of nationalism, both as a historical phenomenon and as an ongoing dilemma“⁸, još uvijek navode radovi koji od posljednjih desetljeća 20. stoljeća predstavljaju, mogli bismo reći, „glavnu struju“ ili *mainstream* teoretskog promišljanja fenomena moderne nacije, činjenica je da se već „neko vrijeme nastoji dalje razraditi, ponegdje i nadići paradigme i sheme koje su postavili Ernest Gellner, Benedict Anderson i Eric Hobsbawm.“⁹ No, i dalje se glavne postavke konstruktivističkih teorija nacije čine validnima, koje polaze od toga da su procesi integracije nacije dio modernizacijskih procesa i da nacionalizam služi homogeniziranju društva, razgraničavajući ga od ostalih društava. Svaki nacionalizam usmjeren je na formiranje nacionalne države, a zasigurno nisu samo lokalne dalmatinske elite u 20. stoljeću bile uvjerene da jedino nacionalna država omogućuje mnoge funkcije moderne države. Međutim, očigledno je da su se na prostoru kasnije jugoslavenske države nacionalnointegracijski procesi odvijali u nekoliko identitetskih koncepcija, koje su se djelomično preklapale i usporedno postojale pa se tako, primjerice, u Dalmaciji u 19. stoljeću mogu razlikovati ilirska, hrvatska, srpska, slavo-dalmatinska i italo-dalmatinska opcija u nacionalnim promišljanjima. Nacionalizam kao dominantna ideologija moćnih nacionalnih europskih država doživljava svoj uspon kao jedno od glavnih pokretačkih ideoloških strujanja u većini europskih naroda koji još nisu stekli „svoju“ državu. Dosadašnja istraživanja upućuju na zaključak da jugoslavenstvo kao nacionalnointegracijska ideja od početka nije *moglo* igrati ulogu kakvu su mu bili namijenili njegovi pristaše. Naime, već je u 19. stoljeću na području habsburških zemalja postalo jasno da je južnoslavenstvo koje se nastavljalo na ilirizam postalo isključivo hrvatskom nacionalnointegracijskom ideologijom, a jugoslavenstvo u hrvatskom političkom prostoru time postaje oblikom jugoslavističkog kroatizma. Samim time ono je u komunikacijskim prostorima drugih južnoslavenskih naroda igralo sasvim drugu ulogu. Brojna istraživanja pokazala su da je u 19. stoljeću tzv. narodni preporod i u Dalmaciji odigrao

„O naciji i društvu u hrvatskoj historiografiji“, *Historijski zbornik*, 58, 2005, 124-144; Isti, „Nacija i nacionalni identitet: uz porijeklo i integraciju hrvatske nacije“, *Zgodovinski časopis*, 57/1-2, 2003, 163-208; Anthony D. Smith, *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, Zagreb 2003; Siegfried Weichlein, *Nationalbewegungen und Nationalismus in Europa*, Darmstadt 2006.

⁸ Usp. Douglas Bradburn, „Nation, Nationhood, and Nationalism“, <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199730414/obo-9780199730414-0070.xml> (posjet 11. 3. 2018), koji navodi ove naslove: Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London – New York 1991 (*Nacija. Zamišljena zajednica*, Zagreb – Beograd 1998); John Breuilly, *Nationalism and the State*, Chicago 1985; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca, NY 1983 (*Nacije i nacionalizam*, Zagreb 1998); Leah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge, MA 1992; Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, UK 1990 (*Nacije i nacionalizam*, Zagreb 1993); Elie Kedourie, *Nationalism*, 4th ed., Oxford 1993; Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study of Its Origins and Background*, New York 1944; Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1986.

⁹ Usp. Filip Šimetin Šegvić, „Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History*, Harvard University Press, 2016, 567 str.“, *Historijski zbornik*, LXX/2, 2017, 564-571, koji ukazuje na to da u djelima inače najprihvaćenijih teoretičara nacionalizma ostaju otvorena pitanja kao što su „imperijalni nacionalizmi“, a tiču se legitimiteta, svrsishodnosti i samobitnosti imperija, naročito pri proučavanju odnosa centra i periferije u odnosu na nacionalizme velikih europskih monarhija i kao reakcije na narodne pokrete; usp. Stefan Berger – Alexei Miller (ur.), *Nationalizing Empires*, Budapest 2015.

ključnu ulogu u procesu formiranja moderne *hrvatske* nacije nakon što su prevladani brojni partikularizmi. Od ilirskog preporoda pa nadalje u zemljama Habsburške Monarhije, koje su prije pripadale predmodernoj Hrvatskoj, natječu se različite ideologije koje obećavaju iskorak iz zaostalosti i podređenog položaja, pozivajući se ili na nasljedstvo stare hrvatske državnosti i povijesna prava ili polazeći od romantičarskih načela, težeći tzv. „narodnom jedinstvu“, koje je zamišljeno kao zasnovano na ideji etničke i jezične srodnosti južnih Slavena.¹⁰ Zbog ograničenog prostora, ovdje se ne možemo baviti pitanjem kako se tipološki uklapa ideja unitarističkog jugoslavenstva, koju u godinama prije i poslije Prvog svjetskog rata u nekim krugovima prepoznajemo kao koncept koji je težio stvaranju jugoslavenske nacije i Jugoslavena u smislu nacionalne pripadnosti, ali nastojat ćemo izložiti neke od glavnih značajki te ideje.

Nepobitno je među političkim opcijama u Dalmaciji i prije i nakon 1918. godine bilo onih koji su se zalagali za formiranje jugoslavenske nacionalne svijesti u svojoj unitarističkoj inačici. Od vremena kad se gasila i nestajala Narodna stranka¹¹, naročito među obrazovanom hrvatskom i srpskom omladinom, širile su se ideje koje će naposljetku dovesti do stvaranja nove političke snage pod nazivom *naprednjački pokret*.¹² Posebno među studentima koji su se vraćali sa studija iz Češke, u kojih je primjetan snažan utjecaj ideja Tomáša Garriguea Masaryka i češko-slovačkog realističko-naprednjačkog pokreta, *jugoslavenska ideja* uzimala je maha.¹³ Međutim, opravdano je još Mirjana Gross upozorila „da se ne može suditi samo na temelju deklaracija da su Hrvati i Srbi ili Jugoslaveni jedna nacija“, te ona nakon detaljne i pažljive raščlambe utvrđuje *tri tipa jugoslavenske ideje uoči Prvog svjetskog rata*: „1. onaj, koji želi zbližavanje i zajednicu Južnih Slavena, uz eventualnu integraciju u daljoj budućnosti; to je ideja koja ima samo neke elemente unitarizma; 2. Nedosljedna unitaristička ideja, koja ostavlja manje ili više prostora za održanje posebnih nacionalnih individualnosti; 3. Dosljedna unitaristička ideja koja teži k stapanju ‘dijelova’ ‘jugoslavenske nacije’ i ima tri varijante: a. Ravnopravno stapanje Srba, Hrvata i Slovenaca u jugoslavensku naciju, b. Stapanje samo Srba i Hrvata, dok se Slovenci smatraju posebnim elementom, no poželjno je da se i oni integriraju u jedinstvenu naciju, c. Velikosrpska ideja, koja smatra da su Srbi kao nacija najvredniji i da zato treba da apsorbiraju ostale ‘dijelove’ nacije.“ Zaključno, Mirjana Gross pretpostavlja „da je pred rat u nacionalističke omladine bila najraširenija ideja o ravnopravnom stapanju Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu naciju.“¹⁴

¹⁰ Usp. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji. Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869.*, Zagreb 1980; Rade Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u 19. stoljeću*, Sarajevo 1968; Historijski Arhiv u Zadru, *Dokumenti o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji*, Zadar 1991.

¹¹ Usp. Antoni Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji*, Zagreb 2006.

¹² Među njima su se, uz Ivana Lorkovića i Milivoja Dežmana, isticali Milan Heimerl, Franjo Poljak, Većeslav Vilder, Zvonimir Španić, Josip Belović, Josip Reberski, Đuro Šurmin i drugi.

¹³ Riječima Milana Marjanovića: „Omladina je htjela da radi, narod je htio da se nešto počme. Trebalo je samo dati prvi udarac, trebalo je uzmutiti, trebalo je razbiti apatiju (...).“ Usp. Željko Holjevac, „Stjepan Radić i Milan Marjanović o Narodnom pokretu 1903. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 37/3, 2005, 717, ovdje citirano prema: Tihana Luetić, „Studentska mladež u Narodnom pokretu 1903. godine“, *Cris*, XV/1, 2013, 51-58, ovdje 52.

¹⁴ Usp. Mirjana Gross, „Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I svjetskog rata“, *Historijski zbornik*, XXI-XXII, 1968-1969, 75-141, ovdje 140.

Kad se na velikoj javnoj skupštini u Zagrebu početkom ožujka 1903. godine u dvorani Hrvatskog sokola okupilo „oko 5000 ljudi, a kojoj je omladina, različitih političkih profila, dala značajan ton“, nakon čega je „pokret uzeo maha po cijeloj pokrajini“¹⁵, možemo pretpostaviti da je među pripadnicima radikalne struje studentskog pokreta zasigurno bilo pristaša jugoslavenske ideje u svim gore navedenim varijantama.¹⁶ Omladinske se ideje pritom moraju smjestiti u kontekst „atmofere ‘integralnog’ nacionalizma potkraj 19. i na početku 20. stoljeća“, koja je tada bila raširena Europom.¹⁷ Jugoslavenska unitaristička ideja javlja se uoči Prvog svjetskog rata iz, kako je još Mirjana Gross pokazala, „dvostruke tradicije velikohrvatske ideje stranke prava i iz jugoslavenske i kulturne ideje Napredne omladine“.¹⁸ Pokret koji se krajem 1904. godine formirao kao Hrvatska napredna stranka postao je dijelom Hrvatsko-srpske koalicije, a propagirao je istovjetnost hrvatskog i srpskog naroda. Gledajući uvjete nastanka, čak važnijim od nedosljednih i teoretski nerazrađenih unitarističkih uvjerenja „o jednoj jedinstvenoj naciji na južnoslavenskim području“, što su ga „mladi pravaši“ unijeli u predratnu omladinu, doima se sentiment i „određeno psihičko raspoloženje svojevrjne nacionalističke egzaltacije“, koje se tada javlja.¹⁹ Sve što se naposljetku spojilo u ideološki amalgam ideja omladine, koja je sebe vidjela kao predvodnicu borbe za južnoslavensko oslobođenje, bilo bi teško razumljivo ako ne bismo uvažili taj i takav sentiment *nacionalističke egzaltacije*, a koja se u konačnici zanosila vizijama buduće snažne jugoslavenske nacionalne države. Svoje nadahnuće za jugoslavensku unitarističku ideju pripadnici te omladine mogli su, primjerice, crpiti iz umjetnosti jednog od velikih onovremenih propagatora te ideje, slavnog kipara Ivana Meštrovića. Meštrovićev kip „Kraljević Marko“ tako se mogao doživjeti kao „simbol vjekovima sakupljenog bijesa roblja koji će pogoditi tlačitelje pri uskrснуću Jugoslavena kao nove Nacije.“²⁰ Već je pobjeda Hrvatsko-srpske koalicije na izborima za Hrvatski sabor 1905. donijela, u očima mnogih suvremenika, „čvrstu ideju sloge i jedinstva Srba i Hrvata“. Iako Mirjana Gross s dobrim argumentima ističe da „izjava o jedinstvenoj etničkoj strukturi Hrvata i Srba u vrijeme *Novog kursa* ne znači unitarističku hrvatsko-srpsku ideju“²¹, ipak je vidljivo da se već

¹⁵ Luetić, „Studentska mladež“, 53. Usp. i Gross, „Narodni pokret u Hrvatskoj 1903.“, *Historijski pregled*, 1/1, Beograd 1954, 16-22.

¹⁶ Usp. Luetić, *Studen i Sveučilišta u Zagrebu (1874-1914). Društveni život, svakodnevnica, kultura, politika*, Zagreb 2012.

¹⁷ Usp. Gross, „Nacionalne ideje“, 112. Za definicije protofašističkog koncepta „integralnog nacionalizma“ usp. Steve Bastow, „Integral Nationalism“, u: *World Fascism. A Historical Encyclopedia*, ur. Cyprian P. Blamires, 1: A-K, Santa Barbara 2006; David Brown, *Contemporary Nationalism*, Routledge 2003.

¹⁸ Usp. Gross, „Nacionalne ideje“, 75 i 77, čija je ocjena da su „nosioci“ unitarističke jugoslavenske ideje „bili predstavnici socijalista i nacionalistička studentska i srednjoškolska omladina“. Cilj je omladine, napredne i nacionalističke, bio „podizanje ekonomskog i kulturnog stupnja širih slojeva naroda kao preduvjet djelotvornije borbe za rješenje nacionalnog pitanja.“

¹⁹ Isto. Gross naglašava i snažnu pravašku tradiciju te „stid i gnjev mladih pravaša zbog očeva koji su izdali Stračevićeve težnje“.

²⁰ Isto, 97. Meštrović se 1910. predstavio kao umjetnik „našeg celog jedinstvenog neujedinjenog srpskog i hrvatskog naroda“ i kao „osvetnička truba“. Gross ističe: „Kosovski mit uzdigao je žrtvu pojedinca za ‘Naciju’ na stupanj religioznog čina, pa je, nesumnjivo, pridonio uvjerenju u opravdanost i nasilja da bi se stvorila Nacija kao Božje djelo.“

²¹ Isto, 83. Nositelji Novoga kursa su, prema Gross, „u svojoj praktičnoj djelatnosti zaokupljeni unapređenjem hrvatske nacionalne individualnosti, a isto vrijedi i za Srbe. Izjave o jedinstvenom srpskohrvatskom narodu tada su još uvijek značile samo zalaganje za hrvatsko-srpsku suradnju (...).“

nekoliko godina nakon pojave Novog kursa, „potkraj 1909.“, počinju javljati i izražavati unitaristički tonovi. Stanje u Austro-Ugarskoj Monarhiji te naročito ideološka mobilizacija koja je pratila Prvi balkanski rat i njegov euforično pozdravljeni ishod nedvojbeno su stvorili „u dijelu hrvatske studentske i đačke omladine plodno tlo za jugoslavensku unitarističku ideju“.²² Već su članci početkom 1910. u *Zori* – glasniku srpske napredne omladine koji se tiskao u Zagrebu i u kojemu su se javljali i hrvatski omladinci – jedan oblik borbe „za ideju nacionalnog jedinstva Srba i Hrvata i njihova kulturnog ujedinjenja“. Autori koji pišu u *Zori* govore o „istini srpsko-hrvatskog nacionalnog jedinstva“. Takvi su napisi označavali put kojim će jugoslavenska omladina u nacionalnom smislu krenuti.²³ *Zora* je „jasnije“ od prethodnih javnih istupa „izražavala uvjerenje da su Južni Slaveni *nacija koja nastaje*“ (istaknuo A. J.)²⁴ Milan Marjanović i drugi nakon njega formulirali su upravo tu misao da „jedino ideja narodnoga jedinstva Hrvata, Srba i Slovenaca može da udovolji prirodnoj težnji da budemo kao narod veći, jači, slobodniji i nezavisniji“!²⁵ Nedvojbeno se može utvrditi da je „radikalno krilo“ Omladine, po uzoru na tadašnje „antiliberalne pokrete mladih intelektualaca u Europi“, odbacilo „parlamentarnu političku borbu“ Hrvatsko-srpske koalicije, kao i „evolutivnu ideju jugoslavenstva, zagovarajući ideju unitarnog, integralnog jugoslavenstva kao način hrvatske političke emancipacije. Dotična ideja temeljila se na kultu herojske jugoslavenske rase koja bi trebala biti ostvarena kroz duhovnu revoluciju masa korištenjem nasilnih revolucionarnih metoda.“²⁶

Naposljetku se 1911. godine u Splitu prvi put pojavila Hrvatska i Srpska napredna omladina „kao jedinstvena grupa“, koja je „srpskohrvatsko narodno jedinstvo“ smatrala političkim aksiomom i imperativom.²⁷ Okupljeni mladići iz Dalmacije, Rijeke, Istre, Trsta i Praga osnovali su Hrvatsko-srpsku radikalnu naprednu omladinu, kasnije nacionalističku, odnosno jugoslavensku nacionalističku omladinu, u uvjerenju da njihove ideje predstavljaju

²² Isto, 134.

²³ Isto, 95-96, 112-140. Nacionalne ideje hrvatske i srpske napredne omladine u prvom razdoblju, od 1908. do 1910., Mirjana Gross sažima tako da se „prava unitaristička ideja nazrijeva tek u svojim počecima“ te da se jugoslavenska ideja razmatra „gotovo isključivo na kulturnom području“ i „praktički svodi na hrvatsko-srpske odnose, dok izjave o četiri jugoslavenske narodne jedinice (Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari) ostaju samo kao periferni ukras“, a unitarizam tumači kao posljedicu stapanja naprednjačke i mladohrvatske tradicije 1912. – 1914.

²⁴ Isto, 90. Milan Marjanović 1913. g. u Rijeci izdaje *Narod koji nastaje i kako se formira jedinstveni srpsko-hrvatski narod*, ističući kao „glavne faktore“ pri stvaranju „jedinstvenoga srpskohrvatskoga naroda“: „1. istorijsko-političke potrebe; 2. geografska pozicija; 3. socijalno-ekonomska podređenost i ugroženost; 4. nacionalno osvešćenje; 5. snaga demokratije i 6. težnja za kulturnom afirmacijom.“ Ovdje citirano prema: Franjo Malin, *Jugoslovenstvo kroz istoriju (Fragmenti)*, Split 1925, 45.

²⁵ Usp. Dragovan Šepić, „Jugoslavenski pokret i Milan Marjanović 1901-1919. In memoriam Milanu Marjanoviću“, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, 3, Zagreb 1961, 543; Ivan Bošković, *Orjuna: ideologija i književnost*, Zagreb 2006, 26, koji u Marjanovića vidi smjesu „analogija, racionalnih izvoda i iracionalnih strasti“ i uvjerljivo zaključuje da je „više računao s emocijama i uzavrelim političkim strastima nego znanstvenim činjenicama“.

²⁶ Usp. Stevo Đurašković, „Ideologija Organizacije jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 2011, 225-247, ovdje 234, koji ističe da je Omladina ideju unitarnog jugoslavenstva i kult heroja preuzela od Jovana Cvijića (usp. Jovan Cvijić, *Jedinstvo i psihički tipovi južnih Slovena*, Beograd 1914), kao i njegove ideje o „rasnom dinarstvu“, u kojima tip dinarskog čovjeka posjeduje „osobine južnoslavenskog *Übermenscha*: ljepotu, junaštvo, demokratski duh i krajnju odanost slobodarskim nacionalnim idealima, simbolički izraženima u kosovskom mitu i srpskoj narodnoj predaji.

²⁷ Gross, „Nacionalne ideje“, 105.

budućnost.²⁸ Godinu dana kasnije, 1912., od *napredne* omladine nastaje *nacionalistička*, a od 1913. onda *jugoslavenska nacionalistička* omladina.²⁹ Njezini pripadnici, na čelu s Vladimirom Čerinom i Oskarom Tartagliom, zanosili su se „idejom ujedinjenja i jedinstva južnih Slavena“, a ta „jugoslavenstvujušća omladina“, kako ju je s podsmijehom nazvao Krleža, fanatično se zalagala za integralno jugoslavenstvo i gledala u Srbiji južnoslavenski Pijemont. U njihovu listu *Val* otvoreno se navodio cilj: „stvoriti mladu, modernu, slobodnomu, revolucionarnu Jugoslaviju u našim hrvatskim i srpskim stranama!“ Napose se u Dalmaciji ideje propagirane u *Valu* čitalo „bez daha“.³⁰

Čitajući danas tu publicistiku, zbilja se teško oteći dojmu da su se ondje izložene ideje kretale u okvirima „određene psihologije, iracionalizma“, a nužnost „političkog ujedinjenja Jugoslavena i njihova konstituiranja u jednu naciju s jedinstvenom kulturom osnivala se na moralnom imperativu koji zahtijeva oživotvorenje ljudskih prava pojedinca i nacije“. Nebrojeno se puta ponavljala osnovna teza da „Jugoslaveni mogu egzistirati samo u vlastitoj državi“. Vjerovalo se da će se jedino u samostalnoj državi to „kulturno jedinstvo“ moći ostvariti.³¹ Inače se ne može govoriti o tome da je unitaristička jugoslavenska ideja imala neka svoja dublja teoretska obrazloženja. Možda citat Milostislava Bartulice najbolje ilustrira „(o)pćenito rašireno uvjerenje među omladinom“ i o kakvome se mentalnom sklopu radilo: „Mi smo Hrvati zato što smo Srbi i zato što smo Slovenci.“³²

Jugoslavenstvo nacionalističke omladine koja je sanjala *Ujedinjenje* (pod tim nazivom, s motom „Srbi, Hrvati i Slovenci jesu jedno!“), Oskar Tartaglia je 1914. uređivao list koji se zalagao za stvaranje jugoslavenske države i koji su, poput *Zastave*, ubrzo zabranile austrijske vlasti, jednako kao i *Jugoslaviju* koja je izlazila u Pragu ili *Narodno jedinstvo* u Splitu i druge listove³³) bilo je projekt mladih buntovnika, iako su ih uoči raspada Austro-Ugarske podržavali intelektualci i pjesnici kao što su Ante Tresić Pavičić, Ilija Despot i drugi. Međutim, evidentno se radilo o projektu koji nije uživao veću potporu od bilo kojeg značajnijeg socijalnog čimbenika.³⁴

No, dosta je, uglavnom publicističkih, izvora koji upućuju na to da su Balkanski rat 1912. godine i srpske vojne pobjede zaista tada izazvale „eksploziju oduševljenja u dalmatinskim gradovima“ te provalu „kulta svega što je srbijansko i vjer(u) u moguću

²⁸ Usp. Oskar Tartaglia, *Veleizdajnik. Moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla: u dva dijela*, Zagreb – Split 1928; više o njemu u: Norka Machiedo-Mladinić, „Oskar Tartaglia: od jugoslavenskog nacionalista do žrtve komunističke represije“, *Časopis za suvremenu povijest*, 35/3, 2003, 903-920. Za Vladimira Čerinu, pak, može se reći da je već vrlo rano zagovarao onu varijantu unitarističke ideje koja je Srbe smatrala „nacionalno vrednijim od Hrvata“ i koji je u svom *Vihoru* „zastupao ideju koja je vodila pravo u velikosrpsku koncepciju“ (Gross, „Nacionalne ideje“, 139). Za velikosrpsku koncepciju nakon 1918. usp. Roksandić – Đorđe Stanković – Zorica Stipetić, „Velikosrpski hegemonizam i drugi nacionalizmi u protivrečnostima jugoslavenskog društva 1918-1941“, u: *Srpska i hrvatska povijest i Nova historija*, ur. Drago Roksandić, Zagreb 1991, 213-226; Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1995.

²⁹ Usp. sintetički prikaz u: Ljubomir Antić, „Nacionalna ideologija jugoslavenstva kod Hrvata u dvadesetom stoljeću“, u: *Hrvatska politika u dvadesetom stoljeću*, ur. Antić, Zagreb 2006, 35-69.

³⁰ *Val* (Zagreb), br. 1, 1. 10. 1911, ovdje citirano prema: Gross, „Nacionalne ideje“, 106-107.

³¹ Isto, 132-133.

³² Milostislav Bartulica, „Hrvatski nacionalizam“, *Glas Juga*, 2, ovdje citirano prema: Gross, „Nacionalne ideje“, 133.

³³ Usp. pogl. „Časopisi i listovi napredne/nacionalističke omladine“, u: Bošković, *Orjuna*, 51-60.

³⁴ Usp. Jakir, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, München 1999.

zajedničku pobjedu nad Austro-Ugarskom“. Sve to bilo je nošeno „prvenstveno delirijem omladine koja posvuda izaziva antiaustrijske incidente, pali njene državne zastave, prikuplja pomoć srpskoj vojsci i organizira odlazak dobrovoljaca“. ³⁵ Istovremeno, što pokazuje analiza pisanja napredne i nacionalističke omladine, njihovi su autori društvo u godinama prije Prvog svjetskog rata u kojemu su živjeli doživljavali i tretirali kao „organizam zahvaćen bolešću. Zato za njih klerikalizam, furtimaštvo, frankovci itd. – dakle protivnici – nisu samo puka konstatacija društvenog stanja nego i ključna spisateljska figura, utemeljena na metafori bolesti (društvenom zlu) jednakoj *sifilisu, alkoholizmu, analfabetizmu i delikvenciji (...)*“ (kurziv u izvorniku). ³⁶ Omladina je zagovarala „antiracionalističku kulturalnu revoluciju čišćenjem hrvatskoga nacionalnog mentaliteta od dekadencije nastale njemačkim, mađarskim i talijanskim utjecajima putem ucjepljenja srpskoga slobodarskog nacionalnog mentaliteta.“ ³⁷ Početak rata mnogi su omladinci dočekali u tamnicama Monarhije, protiv koje su agitirali ³⁸, mnogi koji su izbjegli mobilizaciju našli su se u Srbiji i kao dobrovoljci pristupili srpskoj vojsci, a pojedinci su utočište potražili negdje u emigraciji. ³⁹ Naročito u zadnjoj fazi Austro-Ugarske, još prije konačnog pada, kad se glasno javljalo *političko jugoslavenstvo* u Dalmaciji 1918., primjeri iz Splita i Dalmacije svjedoče o tome da je unitaristička jugoslavenska retorika našla svoje mjesto u javnosti. Činjenica je da je Split već uoči Prvog svjetskog rata bio stekao titule kao što su „središte nacionalističkog i revolucionarnog omladinskog pokreta“, „Pijemont nacionalizma i jugoslavenstva“, „najjugoslavenskiji grad“ te „nacionalno najosviješteniji

³⁵ Usp. Tonči Šitin, „Dalmatinsko orjunaštvo“, *Slobodna Dalmacija*, 18. 4. 1991, ovdje citirano prema: Mira Ljubić-Lorger, *Autonomaši, orjunaši, preporoditelji*, Zagreb 2010, 41; Isti, „Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 42, 2000, 431-478.

³⁶ Usp. Bošković, *Orjuna*, 65 i 93, gdje autor zaključuje da je i orjunašima protivnik bio ključna figura, a nalazili su ih u „zagrebačkim Židovima, frankovcima, klerikalcima, komunistima, zajedničarima, Radiću, Trumbiću te gradu Zagrebu. U odnosu na predratnu generaciju vidljivo je da je krug protivnika proširen (...).“

³⁷ Usp. Đurašković, „Ideologija“, 235, koji navodi prihvaćanje „Vidovdanske etike“ i glorifikaciju srpstva. U njega i u Boškovića detaljniji je prikaz suludih ideja jednog Vladimira Čerine koji je, pod utjecajem futurizma, čak znao pozivati na fizičku eksterminaciju polovine stanovništva Zagreba, navodno potpalih pod dekadenciju, te implementaciju „duše i mozga onog grada heroja, što se zove Beograd“. Usp. „U gradu cinika“, *Vihor, list za nacionalističku kulturu* (Zagreb), br. 1, 1. 3. 1914.

³⁸ Oskar Tartaglia u svom tekstu, u kojem se sjeća vlastitog utamničenja od austrijskih vlasti krajem srpnja 1914., nabroja imena „elite dalmatinske inteligencije“, koja su se, poput njega, onda nalazila u tamnicama Monarhije, implicirajući da se radilo o uvjerenim pristašama nacionalističke jugoslavenske ideje: „dr. Ante Tresić-Pavičić, dr. Melko Čingrija, dr. Josip Smodlaka, dr. Mate Drinković, dr. Ivo Tartaglia, dr. Josip Beroš, dr. B. G. Angjelinović, dr. Vjekoslav Škarica, dr. Prvišlav i Ivo Grisogono, dr. Ante Pugliesi, dr. Mate Gračić, Niko Bartulović, Jerko Čulić, Maja Nižetić-Čulić, Ivo Andrić, Vicko Arambašin, Stevan Adum, Ante Anić, Stipan Boban, Vaso Bezbradica, prof. Josip Barač, Sava Barbić, Ivan Bebić, Sava Beslemović, Atanasije Brkić, Vaso Bjegović, Edo Bulat, Luka Berber, Luka Stojanac, Uroš Čekrlja, Petar Dominis, Marko Dubravčić, Anton Filipić, Ante Farčić, Ermenegildo Job, dr. Ivo Karaman, Zlatko Kačić Dimitrij, Josip Koščina, Dinko Kargotić, Ivan Lupis, Kristo Laptalo, Petar Magazin, dr. Miloš Martić, Ante i Slavomir Mladinov, Jovo Matačić, Mirijan Madirazza, Antun Mohorović, Jeremija Petranović, Mirko Pokrajac, Stevo Perović, Ante Ružić, Vlado Relić, Jozo i Petar Šegvić, ing. Petar Senjanović, Petar Skrbić, Ante Sirotković, don Mate Škarica, Marko Šego, Dinko Sirovica, prof. Vjekoslav Stefanini, Ivan Višić, Gjuro Vojvodić, Lazo Vukadinović, Milan Vukotić, Juraj Vrcan, Ivo conte Vojnović, Lavrentije Biliškov, Ljubo Manola, Kruno Kovačev, gdjica Vidovića, Ante Palinić, don Ivo Šeparović, Taso Satirović, Marko Stoić, Krsto Margetić i toliki drugi.“ Usp. Tartaglia, *Veleizdajnik*, 83; također citirano u: Bošković, *Orjuna*, 59-60.

³⁹ Bošković, *Orjuna*, 71, navodi da su se u Srbiji našli Bartulica, Miličić, Midžor, Bubljić, Narančić, Šarinić, Fabjanić, Jenko, Lekčević, Majnarić, Bastajić, Kosić i Cvijić. Tin Ujević bio je u Parizu, Čerina, Čičin-Šain i Leontić u Rimu, Vučetić na Korzici itd.

i najbuntovniji grad na Jugu Slavena“.⁴⁰ Splitski dnevnik *Novo doba* 1918. je prilikom dolaska srpske vojske u Split trijumfalno isticao da se „misao narodnog jedinstva“ posebno ukorijenila u Dalmaciji i Splitu.⁴¹

Kad je u tjednima prije Prvoprosinačkog akta Zemaljska vlada Dalmacije od vodstva Narodnog vijeća ultimativno tražila ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom, prijeteci da će, u slučaju odgađanja, to učiniti samostalno, takav je postupak vodećih dalmatinskih političara bio, dakako, uvjetovan u prvom redu strahom od talijanskog imperijalizma, ali se u javnom govoru itekako mogu naći i unitarističke jugoslavenske parole. U kasnijem osvrtu Josip Smodlaka naveo je da su Dalmatinci „uistinu razbili hrvatstvo, da spase ideju jedinstva sa Srbijom“⁴², a splitski gradonačelnik Ivo Tartaglia da je Split „poduzeo odlučan korak“ za stvaranje države te da mu treba zahvaliti na tome što je došlo do „jednodušnog akta ujedinjenja“.⁴³ Nesumnjivo je splitska općina srdačno pozdravila jugoslavensko ujedinjenje poslavši brzozav kralju Aleksandru u kojem je istaknula da je Split uvijek „visoko dizao barjak jedinstvene narodne misli i isticao težnje za jedinstvenom narodnom državom“, na što je kralj odgovorio da je u Splitu „uvek pravim plamenom buktila narodna svest“, a što se moglo zaključiti i iz pompozne svečane proslave ujedinjenja koja se održala u Splitu sredinom prosinca 1918. godine.⁴⁴

No, usprkos silnom zalaganju jugoslavenski nastrojenih intelektualaca u Dalmaciji da nametnu ideju „neraskidivog jedinstva troimenog jugoslavenskog naroda“, pa i usprkos agitaciji Jugoslavenske napredne nacionalističke omladine, koja se 1921. godine preimenovala u Organizaciju jugoslovenskih nacionalista (Orjuna), a koja se terorističkim sredstvima borila za „otadžbinu Jugoslaviju“, ideja jugoslavenstva nikad nije zahvatila šire društvene slojeve.⁴⁵ Istraživanje djelovanja jugoslavenskih nacionalističkih organizacija u Dalmaciji kao što su Orjuna – koja je prepoznata kao „fašistički pokret jugoslavenskoga integralnog nacionalizma“⁴⁶ – Jadranska straža, Jugoslavenska matica ili Jugoslavenski so-

⁴⁰ Branislav Radica, *Novi Split: monografija grada Splita od 1918-1930.*, Split 1931, 11; Bošković, *Orjuna*, 39.

⁴¹ „Dobro došli braćo!“, *Novo doba* (Split), br. 164, 20. 11. 1918, 1; „Dolazak srpske vojske“, *Novo doba* (Split), br. 165, 21. 11. 1918, 3; „Trijumfalni dolazak srpskih četa u Split“, *Novo doba* (Split), br. 166, 22. 11. 1918, 1-3; Radica, *Novi Split*, 16-19; Jakir, „O nekim aspektima“, 132.

⁴² Usp. Josip Smodlaka, *Zapisi dra Josipa Smodlake*, ur. Marko Kostrenčić, Zagreb 1972; Isti, *Izabrani spisi*, Split 1989; Isti, *Jugoslovensko rješenje hrvatskog pitanja*, Zagreb 1939.

⁴³ „Zbor u Splitu“, *Novo doba* (Split), br. 212, 18. 11. 1922, 1-2; „Pod vodstvom Srbije“, *Novo doba* (Split), br. 229, 7. 10. 1922, 1; Bogdan Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977; Radica, *Novi Split*, 14; Jakir, „O nekim aspektima“, 132; Poblize o Tartagli v. Jakir – Macchiedo-Mladinić, *Izabrani spisi Ive Tartaglie*, Split 2013; Jakir – Marijan Buljan (ur.), *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa „Ivo Tartaglia i njegovo doba“ održanog od 23. do 24. rujna 2013. godine u Splitu*, Split 2016.

⁴⁴ „Brzozavni pozdrav općine prijestolonasljedniku“, *Novo doba* (Split), br. 179, 5. 12. 1918, 3; „Pozdrav regenta Aleksandra Dalmaciji i Splitu“, *Novo doba* (Split), br. 184, 10. 12. 1918, 1; Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.*, Zagreb 2009, 90-91.

⁴⁵ Usp. Jakir, *Dalmatien*, 103, 362-380, gdje se poblize opisuju napadi jugoslavenskih nacionalista na uredništvo novina *Jadran*, Tiskarsku zadругu, Leonovu tiskaru i paljenje *Hrvatske riječi* u noći između 29. i 30. 3. 1921. te djelovanje organizacija kao što su bile Jugoslavenska narodna obrana, Jugoslavenska akcija, Jugoslavenska nacionalna omladina i Jugoslavenski sokol.

⁴⁶ Usp. Đurašković, „Ideologija“, 225-247, ovdje 226, koji analizira Orjunu koristeći se recentnim teorijama o fašizmu. Pored ideje unitarne jugoslavenske nacije, autor naglašava i zalaganje Orjune za preporodnu „paligenetičku“ nacionalističku revoluciju koja je u sebi nosila viziju „novog fašističkog čovjeka“, „duhovno očišćenog od individualizma, racionalizma i materijalizma, određena kultom mladosti oslobođene

kol⁴⁷, pokazuje da velika većina stanovništva u Dalmaciji nikad nije prihvatila propagiranu jugoslavensku ideologiju⁴⁸, iako se sigurno može reći da je Orjuna u prvim godinama nakon svoga osnivanja u splitskom i dalmatinskom životu imala „značajno uporište“, kako to zaključuje i Ivan Bošković u svojoj monografiji o Orjuni. Samo ćemo ovdje podsjetiti da u osnovi pobjede Seljačke stranke braće Radić u Dalmaciji nije samo njezin socijalni program nego i njezino protivljenje integralnom jugoslavenstvu. Dalmacija je 1918. godine politički bila podijeljena između pristaša jugoslavenskog unitarizma, komunista te hrvatski nacionalno orijentiranih stranaka, među kojima je Hrvatska seljačka stranka (HSS) ubrzo postala najjača. Činjenica da su jugoslavenski nacionalisti otvoreno nastupali zajedno s četničkim „vojvodama“ Ilijom Trifunovićem Birčaninom i Kostom Pećancem te drugim četničkim udruženjima, njihovo je jugoslavenstvo u očima velike većine Hrvata odmah diskreditiralo.⁴⁹ Svejedno, interpretacije koje ideju integralnog jugoslavenstva (svakako do 1929.) jednostrano i potpuno izjednačavanju s velikosrpstvom izostavljaju neke trenutke unitarističke ideje jugoslavenstva, u obliku u kakvom se ona propagirala u Dalmaciji u godinama nakon stvaraja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Među najgrlatijim zagovornicima jugoslavenskog nacionalizma bila je nesumnjivo Orjuna. Mira Ljubić-Lorger u pravu je kad iznosi glavne ocjene iz recentne historiografije i zamjećuje da je povijesna literatura o toj organizaciji još uvijek oskudna.⁵⁰ Temelji programa jugoslavenskih nacionalista bili su zasigurno integralno jugoslavenstvo i onemogućavanje tzv. „protudržavne“ djelatnosti (dakako, uz svesrdnu podršku ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribičevića⁵¹). Kao „cilj i svrhu svojeg djelovanja“ Orjuna je isticala „ostvarenje „integralnog jugoslovenskog nacionalizma“ (kurziv u originalu) i sintezu „svih dobrih osobina i srpstva, i hrvatstva i slovenačstva“ u kojoj će se moći „ispoljiti vrednote jugoslovenske rase“, pronaći „tajni glasovi naše krvi“ i „razviti narodni genij“. Tako stvoreno „sliveno jedinstvo jugoslovenskog naroda“ trebalo je omogućiti stvaranje novog organizma koji bi time mogao izvršiti „narodnu misiju“. Stremilo se prema izgrađivanju „potpunog rasnog jugoslovenskog tipa u kulturnom, fizičkom, etičkom i socijalno-ekonomskom smislu“. Taj tip zamišljen je kao „rasni jugoslavenski tip“, kako i Bošković ističe, „vojnički i idejni tip borca“, odan „dinastiji i Otadžbini“.⁵²

tradicionalnih obiteljsko-religijskih spona“. Kao vrstu fašističke organizacije Orjunu shvaćaju i: Ivan Avakumović, „Yugoslavia's Fascist Movements“; Dimitrije Djordjević, „Fascism in Yugoslavia 1918-1941“, u: Peter F. Sugar (ur.), *Native Fascism in the Successor States*, Santa Barbara, CA 1971, 135-143.

⁴⁷ Usp. Bošković, *Orjuna*, 467.

⁴⁸ O Sokolu poblize v. Jakir, „The Sokol Movement in Croatia as a Promotor of Yugoslav Nationalism during the Interwar Years“, u: *Nation, Body and Visuality in the Post-Ottoman Urban Space. Turkish and Yugoslav Cities of the Interwar Period*, ur. Nataša Mišković – Karl Kaser, New York – Oxford 2018.

⁴⁹ Usp. Jakir, *Dalmatien*, 368, gdje se navode razni brojevi Orjunaškoga glasila *Pobeda*. V. i Nikola Pulić, *Sinovi Orjune*, Zagreb 1971; Branislav Cligorijević, „Organizacija jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA)“, *Istorija XX. veka. Zbornik radova*, Beograd 1963, 320-322; Isti, „Profesistička organizacija Orjuna i revolucionarni radnički pokret u Jugoslaviji“, u: *Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924: referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974*, ur. Tone Ferenc, Ljubljana 1975, 122-134.

⁵⁰ Usp. Mladen Đorđević, „Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna): Istorijat – ideologija – uticaji“, *Nova srpska politička misao*, 12/1-4, 2005, 187-219.

⁵¹ Za taj aspekt usp. Đurašković, „Ideologija“, 232-233.

⁵² Usp. „Jugoslavenstvo“, *Pobeda*, III/33, 1923, 1, ovdje citirano prema: Bošković, *Orjuna*, 94-95.

Opravdano se u enciklopedijskim natuknicama i literaturi naglašava da se *de facto* radilo o „terorističkoj organizaciji“, koja je pod krinkom jugoslavenstva i tobožnjeg spašavanja zemlje od antidržavnih elemenata provodila drastična nasilja, prije svega protiv onih koje se smatralo komunistima i separatistima. Naime, kad je u Sokolskom domu u Splitu, u već dobrobrano zatrovanoj političkoj atmosferi Kraljevine SHS, koju su razdirale suprotstavljene ideologije i interesi, 23. ožujka 1921. službeno osnovana Jugoslavenska napredna nacionalna omladina⁵³, već je nakon raznih uličnih incidenata bilo postalo jasno da ta vrsta jugoslavenstva nipošto nije istovjetna egzaltiranom idealizmu kakav se očitovao u pripadnikâ omladine u godinama uoči i nakon Prvog svjetskog rata. Militantni antikomunizam i krvavo ulično nasilje „protiv seperatista i komunista“, kako ga je npr. provodio istovremeno pjesnik, ulični nasilnik i po svemu sudeći višestruki ubojica Berislav Angjelinović⁵⁴, sad su izbili u prvi plan, a omladina se pozivala da „odlučno, ne prezajući ispred zapreka istrebi komunista i seperatiste bez razlika plemena i vere“!⁵⁵

Čini se da Orjuna kao organizacija još uvijek nije dostatno proučena u historiografiji, koja se uglavnom zadovoljava općim definicijama, prema kojima se ona tumači kao ekstremna nacionalistička, šovinistička i teroristička organizacija „reakcionarnih elemenata“ koju je osnovao režim sa zadatkom „da pod krinkom jugoslavenstva i tobožnjeg spašavanja države od antidržavnih elemenata vrši najdrastičnija nasilja nad svima onima, koji su i u novoj državi nastavili borbu za socijalno i nacionalno oslobođenje“.⁵⁶ Bitno je naglasiti da je osnivanjem Orjune pokret, koji je izvorno „okupio pobornike jugoslavenskoga integralizma iz redova predratne Nacionalističke omladine“, prerastao u „snažnu političku formaciju raširenu po cijeloj Jugoslaviji, osobito u ugroženim pograničnim regijama Dalmaciji, Sloveniji i Vojvodini“.⁵⁷ Za Dalmaciju se već u rujnu 1922. spominju 45 organizacije, među njima podružnice u Dubrovniku, Metkoviću, Starom Gradu, Blatu, Trogiru, Stankovcima, Jelsi, Vranjicu, Sinju, Metkoviću, Makarskoj i Šibeniku.⁵⁸ No, koliko je doista bilo aktivnih članova i kako su točno izgledale njihove aktivnosti, nije detaljnije istraženo. Iščitavajući propagandu Orjune, njezine brošure i pamflete, koji su se, primjerice, distribuirali kao

⁵³ Iz redova predratne nacionalističke omladine sastanku su prisustvovali: Marko Nani, Edo Bulat, Dinko Margetić, Mirko Krstulović, Ante Šitić, Otokar Lachman, Živko Dobrić, Šime Cjidara, Pero Trepov, Paško Fabris, Berislav Angjelinović, dr. Ivo Petković, Ćiro Čičin-Šain, dr. Vlado Matošić, dr. Vice Krstulović, Branko Stanojević, Zvonko Jelaska, Milan Alačević, Tonko Šimunović i dr. Usp. Isto, 84. Izabran je Inicijativni odbor (predsjednik Marko Nani, tajnik Edo Bulat i blagajnik Dinko Margetić; članovi Odbora: Otokar Lachman, Paško Fabris, Berislav Angjelinović, Ćiro Čičin-Šain, Vlado Matošić, Zvonko Jelaska, Vice Krstulović, Ivo Petković).

⁵⁴ Berislav Angjelinović, kako navodi Bošković (Isto, 90), rođen je u Makarskoj 1897. (umro 1978.). Za studentskih dana pristaša Starčevićevih ideja, nakon stvaranja Kraljevine SHS, zajedno s braćom Dankom i Budislavom Grgom, pristupa Orjuni i sudjeluje u terorističkim akcijama kao što su one 1924. u Zagrebu i gušenje rudarskog štrajka u Trbovlju. Radio je u odvjjetničkoj kancelariji brata Danka u Splitu, potom pri Jugoslavenskom poslanstvu u Parizu i Washingtonu.

⁵⁵ Usp. *Pobeda*, 1/3, 1921, 3, ovdje citirano prema: Bošković, *Orjuna*, 114.

⁵⁶ Usp. Bošković, *Orjuna*, 86.

⁵⁷ Đurašković, „Ideologija“, 232.

⁵⁸ Na kakva se sredstva mislilo kad se pozivalo građane „da raskrste sa protivnicima (...) ne birajući za ovo sredstva“, proizlazi iz članka u listu Radikalne stranke *Straža*: „Pod nož sve ono što boljševički misli! Pod nož i žene i decu da im pomena ne ostane! (...) Oštrimo noževe, punimo puške, neprijatelj nam je objavio rat do istrage. Ili mi ili oni.“ Usp. Ljubić-Lorger, *Autonomaši*, 33-48, ovdje 36. Citat i u: Gligorijević, „Organizacija jugoslavenskih nacionalista“, 320.

„Izdanja Direktoriuma Orjune“, a koji nam govore o njezinoj ideologiji, valja biti oprezan. Ne bismo olako trebali prihvatiti kao valjano ono tumačenje povijesne tradicije u koju se Orjuna sama smještala.⁵⁹ Potonja se smatrala jedinim i isključivim nasljednikom ideologije predratne nacionalističke i napredne omladine.⁶⁰ Zasigurno poprilično heterogene ideje prijeratne Omladine upućuju na „slojevite veze s kasnijom ideologijom Orjune“, ali isto tako, naravno, nedvojbeno postoji povezanost s konceptima orjunaškog jugoslavenstva.

Kako je ideja jugoslavenstva shvaćena u publikacijama Orjune, dobro se vidi iz pregleda Franje Malina *Jugoslovenstvo kroz istoriju*, objavljenom 1925. godine u Splitu. Autor ulaže silan trud pokušavajući dokazati da je „državno i narodno jedinstvo, sigurno (...) opća želja i opća težnja“, a polazi od toga da „državni i narodni interes zahteva jedinstvo“. U njegovim očima „to su činjenice, o kojima nema debate, bar je ne bi trebalo biti.“⁶¹ Stajalište koje se iznosi jest „da bi Jugoslovenstvo, posle šestogodišnjeg zajedničkog života, bilo već sprovedeno i postalo činjenica, da nije jedan deo naše inteligencije, u prvom redu aktivni političari i novinari, sve svoje sile upro, da ga kompromituje, omrazi i obori.“⁶² Premda je, prema autoru, „jugoslavensko ujedinjenje“ bilo „ideal od vankada“, ima „skeptičara i oštrih kritičara, ima ljudi indiferentnih, ali ima i ljutih protivnika, štaviše neprijatelja. Pored unutarnjeg neprijatelja. (...) ima i plemenskog šovenstva“, a problem, prema Malinu, leži i „u čoveku i njegovoj prirodi, koja je jedan silno komplikovan aparat“. No, tu je „(s)trani svet, koji iz daleka i hladnije gleda“, na koji se Malin poziva. Ti stranci, „znajući za naše isto poreklo, videći, da među nama nema bitnih razlika, a videći nas u jednoj državi“, riješili su „naše pitanje u korist Jugoslovenstva, te našu državu zove Jugoslavija, a nas Jugosloveni“.⁶³ Nakon daljnje opširne elaboracije autor konstatira: „Ne razvaja nas dakle ni vera, ni pismo, ne razdvaja, nego spaja nas jedan jezik, jedna domovina, isto poreklo, isti običaji, iste vrline, isti poroci, jednaki interesi, isti prijatelji, isti neprijatelji, ista budućnost i mnogo drugo, što sačinjava ljudski život. (...) Jedan narod mora imati jedno ime, to ime može biti samo jugoslovensko u svim njegovim oblicima.“⁶⁴ Stoga se ističe: „Bez čistog Jugoslovenstva, sprovedenog do zadnjih konzekvencija, nema spasa našoj državi kao jedinstvenoj formaciji. Bez Jugoslovenstva nema Jugoslovena, bez Jugoslovena nema jedinstvene države, a bez nje nema zajedničkog ni mirnog života.“⁶⁵ Samo „Organizacija Jugoslovenskih Nacionalista traži potpuno Jugoslovenstvo. (...) samo združeni u jednu narodnu celinu mogu Jugosloveni stvoriti veliku nacionalnu kulturu. Jugoslovensko jedinstvo je uslov našeg opstanka (...) Pojam države, domovine i narodnosti

⁵⁹ Usp. Niko Bartulović, *Od revolucionarne omladine do Orjune*, Split 1925.

⁶⁰ Usp. Đurašković, „Ideologija“, 234. U orjunaškoj *Pobedi*, IV/23, 1924, 1, isti se uvjerenje da je „jugoslovenstvo jedino kadro da našu slobodnu državu unapredi, održi, osnaži i uveliča“. Ovdje citirano prema: Bošković, *Orjuna*, 90. Autor smatra da struktura članstva i ideološka retorika u nastupu nude argumente da se Orjunu može smatrati ideološkim nasljednikom napredne i nacionalističke omladine, ali istovremeno uvažava činjenicu da je predratna omladina imala širu idejnu platformu od Orjune – koju doista karakterizira isključivost i neprikrivena mržnja spram svih pojava društvenog života koje ne prihvaćaju ili su u suprotnosti s njezinim konceptom unitarnog jugoslavenstva.

⁶¹ Usp. Malin, *Jugoslovenstvo*, 5.

⁶² Isto.

⁶³ Isto, 9-10.

⁶⁴ Isto, 62.

⁶⁵ Isto, 69.

mora biti jedan isti za sve Jugoslovane“.⁶⁶ Knjiga završava mišlju da je, nažalost, „stara generacija orientisana (...) plemenski, iako je mnogo koncedirala u pitanju jugoslovenskoga narodnog jedinstva. (...)“, ali „(m)lađa generacija gleda u budućnost i dobri genije našeg naroda upućuje ju Jugoslovenstvu. Omladina je mahom zadojena jugoslovenskim duhom i tim je stvarni kontinuitet Jugoslovenstva osiguran, i mi se možemo mirno pouzdati u spremnu i naprednu mladu generaciju, koja zapravo predstavlja svest naše zemlje. (...) Zar nije jedino omladina imala hrabrost, da godine 1903. u Beču pozdravi kralja Petra I. kao jugoslovenskoga kralja, a godine 1904. – iako državljan Austrougarske – omladina hrabro manifestira u Beogradu pred svojim jugoslovenskim kraljem jugoslovensku ideju.“⁶⁷

Ovdje nemamo prostora za opis konkretnog djelovanja organizacije, već nas prvenstveno zanima njezina ideologija jedinstvene, unitarne jugoslavenske nacije, uz negiranje „plemenskih“ nacionalnih identiteta. No, spomenut ćemo da je i u samoj Dalmaciji Orjuna već uskoro nakon osnivanja upala u tešku krizu.⁶⁸ Kao što je već navedeno, zasigurno su u hrvatskim krajevima među razlozima neprihvatanja Orjune i njezine ideologije bile njezine simpatije prema četničkim vojvodama Kostu Pećancu i Iliji Trifunoviću Birčaninu, što se tumačilo kao zalaganje za velikosrpstvo.⁶⁹ Što se organizacije tiče, činjenica je da je gotovo nemoguće utvrditi točan broj članova Orjune. Govorilo se i o sto tisuća i o samo dvije tisuće članova, i to u čitavoj Kraljevini SHS. Gligorijević navodi da je „brzo osipanje članstva karakteristično (...) za sve vrijeme njene djelatnosti“, ali bez navođenja točnih podataka. Glede konkretnog djelovanja članova Orjune i njezina temeljnog „načina rada“, on se doista može svesti na teror uperen protiv svih koji su se smatrali neprijateljima: „komunisti“ i „separatisti“. Zbog suprotstavljanja parlamentarizmu i zalaganja za uvođenje diktature, javnost je Orjuna brzo doživljavala „kao fašistički pokret“.⁷⁰ Činjenica je da su u Splitu na općinskim izborima 1926. protivnici Orjune, komunisti, dobili izbore, dok je na izborima za oblasne skupštine 1927. godine najviše glasova dobio HSS. Prema tomu, točna je konstatacija Mire Ljubić-Lorger da je rezultat „gromoglasnih podviga“ Orjune u javnosti za Orjuna bio „poražavajući“ jer su u prilikama u kojima se mogla artikulirati politička volja u najvećoj mjeri glasove dobivali protivnici Orjune, a od druge polovine 1928. godine njezine organizacije djeluju još samo u rijetkim većim gradovima.⁷¹

Ako razmišljamo o tome koji su faktori utjecali na prihvaćanje ili odbacivanje nekog koncepta koji je za cilj imao stvaranje nacionalnog identiteta, na primjeru Orjune sigurno možemo ustvrditi da se nacionalna identifikacija ne postiže silom i terorističkim metodama.

⁶⁶ Isto, 73-74.

⁶⁷ Isto, 75.

⁶⁸ Usp. *Statut i program Organizacije jugoslovenskih nacionalista*, Split 1922. Primjećeno je da „Orjuna nije imala vođu“, tj. osobu koja bi unutar njezinih redova imala neupitan autoritet. Na čelu prvog *Direktorija*, koji je bio sastavljen od 7 članova, bio je Mirko Korolija, a zamijenio ga je Ljubo Leontić. Niko Bartulović slovio je za ideologa, a „visok ugled u organizaciji“ svojom „brutalnošću“ u „akcionim četama“ stekli su (splitski pravnik i tajnik Orjune, potomak splitskog načelnika, narodnjaka Gaje Bulata, i kasniji ustaša) Edo Bulat, Berislav Angelinović i Uroš Bjelić. Za strukturu članstva usp. Bošković, *Orjuna*, 91-92. Đurašković, „Ideologija“, 229, spominje nekolicinu istaknutih pripadnika Omladine kao članove Orjune, među njima i Juru Vrcana, ali i poznate hrvatske intelektualce poput Tina Ujevića i Ivana Meštrovića, kao i kasnije ljevičare braću Cvijić, Augusta Cesarca i Kamila Hrvatina.

⁶⁹ Ljubić-Lorger, *Autonomaši*, 37.

⁷⁰ Isto, 38.

⁷¹ Isto, 66; Gligorijević, „Organizacija jugoslavenskih nacionalista“.

Što se ideologije Orjune tiče, vidi se – kao što to Stevo Đurašković dobro uočava – „apsolutiziranje pojma države kojoj se podređuju političke i socijalne slobode pojedinca i društva“ te da se Orjuna „ne samo ideološki nego i organizacijski, ugledala na talijanski fašistički pokret“. Faze razvoja ideologije Orjune mogu se podijeliti na ranu fazu djelovanja (1921. – 1922.), u kojoj je naglašena ideja unitarnoga jugoslovenstva i s njom povezane ideje dekadencije i kulturne revolucije, preko razdoblja „vrhunca moći“ (1922. – 1925.), u kojemu se ističe „mit organizacije i korporativne države“, do zadnje faze (1926. – 1929.), obilježene gubitkom „ideološke matrice“ u razdoblju odlaska Svetozara Pribičevića u oporbu i krize režima.⁷² Ocjena se čini utemeljena da je Orjuna primarno bila fokusirana na formiranje „naroda koji nastaje“, tj. unitarne jugoslavenske nacije kulturnom i duhovnom revolucijom, a istovremeno je nastojala dokazati da ta jedinstvena nacija već postoji, što je po njima bila „činjenica koju ne prepoznaju samo degenerirane vladajuće klase“, kako je to formulirao Malin.⁷³

Stevo Đurašković primjećuje da je Orjuna, „(z)a razliku hrvatske nacionalne misli, srpski nacionalizam, čak i kada je antiunitaristički“, smatrala „konstruktivnim, jer za razliku od hrvatskog seperatnog ima ekspanzionističko obilježje, tj. program okupljanja svih Srba u jednoj državi koji na kraju ostvaruje ujedinjenje Južnih Slavena.“⁷⁴ Tijesna suradnja s Udruženjem četnika i Narodnom obranom to potvrđuje. Međutim, može se govoriti o „slojevitosti Orjunina antihrvatstva proizašlog iz unitarističke ideje“, što se očituje u slavljenju „herojskih djela hrvatske povijesti, poput kulta Zrinskog i Frankopana, ili povijesnog priloga hrvatske političke misli ideji jugoslovenstva koja je u velikosrpskoj varijanti bila potpuno odbačena.“⁷⁵ Nakon dolaska fašizma na vlast u Italiji, praktično djelovanje Orjune kroz „akcione čete, omasovljene, uniformirane i ustrojene po vojničkom principu te naoružane od strane vojske i žandarmerije po političkoj direktivi Svetozara Pribičevića“ prilikom gušenja radničkih štrajkova u organizaciji KPJ i rastjerivanja skupova oporbenih stranaka, ponajviše HSS-a, označava sve jasniju transformaciju u protofašističku organizaciju⁷⁶, iako do zamišljenog „Marša na Beograd“ Orjune, po uzoru na Mussolinijev „Marš na Rim“, nije došlo. Razlog leži u evidentnoj političkoj nesamostalnosti organizacije, no svejedno se može primjetiti krajnja „ideološka radikalizacija prema unitarističkoj nacionalističkoj revoluciji“ – kako navodi Stevo Đurašković – koja se izrazila tijekom održavanja II. općeg kongresa Orjune u Beogradu u svibnju 1925. godine.⁷⁷ Točna je i njegova konstatacija da je Orjuna odmah ušla u razdoblje rapidne dezintegracije nakon što je izgubila izravnu potporu vlasti te da su najistaknutiji članovi Orjune, poput Bartulovića, Leontića i Jevđevića, slijedili postupnu ideološku transformaciju Pribičevićeva SDS-a od jugoslavenskog unitarizma pre-

⁷² Usp. Đurašković, „Ideologija“, 231-240, ovdje 233.

⁷³ Usp. Malin, *Jugoslovenstvo*; Đurašković, „Ideologija“, 236.

⁷⁴ Đurašković, „Ideologija“, 238, pozivajući se na članak M. L., „Dvije koncepcije Jugoslovenstva“, *Pobeda* (Split), br. 1, 28. 6. 1921, 2.

⁷⁵ Isto, 246.

⁷⁶ Isto, 240; naglašava da je Orjuna potpuno odbacila liberalnu demokraciju i razvija koncept transformacije društva u unitarističku „narodnu zajednicu“, čije su smjernice razrađene na I. općem kongresu u Splitu u prosincu 1923. godine.

⁷⁷ Isto, 242-243; navodi se i opis sukoba između Dobroslava Jevđevića, vođe vojvodanske organizacije Orjune, s vođama središnjice u Splitu, Ljubom Leontićem i Nikom Bartulovićem, koji nisu htjeli ići u izravn sukob sa sporazumaškim blokom Radikali–HSS.

ma konceptu federalizacije i saveza s HSS-om koji je započeo 1926. godine. Đurašković tumači kao „pokušaj spašavanja“ to što Orjuna 1927. godine premješta središte iz Splita u Beograd, ali postalo je očito da to nije pridonijelo oživljavanju organizacije, „tim više što je 1928. i formalno napuštaju članovi prišli SDS-u, koji su činili veliku većinu njezina dalmatinskog ogranka.“ Doista se može reći da je „(z)adnji iskaz djelovanja Orjune bila (...) frenetična javna potpora proglašenju diktature kralja Aleksandra šestog siječnja 1929. godine, u kojoj je organizacija vidjela konačno ostvarenje vlastita programa integralnog jugoslavenstva (...).“⁷⁸ No, niti je Orjuna postala glavnom polugom i ideološko-političkim instrumentom provođenja diktature, kako se nadala, niti se režim poslužio ideologijom unitarnog jugoslavenstva onako kako je formuliran u svojim počecima, ali ni onako kako je to Orjuna očekivala, već je propagiran specifičan oblik integralnog jugoslavenstva u kojemu su se, u konačnici, „velikosrpstvo i jugoslavenski unitarizam (...) stopili u jedno“.⁷⁹

Nedvojbeno je jugoslavenstvo „u svim svojim raznolikim očitovanjima uvijek bilo između iskustva (za)mišljenog i (ne)ostvarenog u povijesno otvorenim južnoslavenskim nacionalno-integracijskim i modernizacijskim procesima“.⁸⁰ No, prikaz ideološkog i političkog unitarističkog jugoslavenstva u onom obliku u kojem ga se može pratiti u inačici u kojoj ga je zastupala nacionalistička omladina i kasnije Orjuna, kao i njezin pokušaj da se nasilnim metodama nadiđu „plemenske podjele“ nalažu zaključak da je ideologija tako shvaćenog jugoslavenstva u mnogo manjoj mjeri bila odgovor na izazove „doba imperija“, a mnogo više refleks tadašnjih radikalno antidemokratskih nacionalističkih pokreta u Europi u „dodu ekstrema“.

⁷⁸ Isto, 244.

⁷⁹ Isto, 246. Đurašković ističe da su jugoslavenski nacionalizam, kao proizvod mladih hrvatskih intelektualnih elita, srbijanske političke i kulturne elite odbijale sve do proglašenja diktature kralja Aleksandra, kada je spoznat kao efektivni instrument širenja i održanja velikosrpske hegemonije.

⁸⁰ Usp. Roksandić, „Jugoslavenstvo prije Jugoslavije“, 34 i 48. Dodatnu perspektivu nudi Predrag Matvejević, *Granice i sudbine: o jugoslavenstvu prije i poslije Jugoslavije*, Zagreb 2015; Isti, *Jugoslavenstvo danas*, Zagreb 1982; Beograd 1984, usp. i <http://www.yugopapir.com/2017/02/predrag-matvejevic-jugoslavenstvo-kao.html>.